

A VÁROSTÖRTÉNETI KUTATÁS EREDMÉNYEI ÉS FELADATAI

A várostörténeti kutatás szilárd és hosszú időre szóló alapjai elsősorban a forráskiadványok, amelyekre - ha kellő szempontgazdagsággal állították egybe - a legkülönbélebb diszciplínák támaszkodhatnak. Budapest főváros levéltárának az elmúlt esztendőben megjelent forráskötetei ilyen szempontból is méltók a kiemelésre. Jelentőségüket aláhúzza a korábbi elmélyült, forrásközli irodalom régi volta: Gárdonyi Albert: A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye (Bp., 1913); Gárdonyi Albert: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből (1873-1923) (Bp., 1925); Siklóssy László: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története. Hogyan épült Budapest? 1870-1930 (Bp., 1931). A Források Budapest történetéhez 1873-1919 (szerk. H. Kohut Mária. Bp., 1971) (Források Budapest multjából. Szerk. Ságvári Ágnes. II. k.) 522 oldalon tárja elénk az egyesített főváros életének számos vonatkozását, a forradalmak koráig, ugymint a város- és társadalompolitikát, a közlekedést, a gazdasági életet, a művelődést és iskolatügyet, a munkásmozgalmat. Legyen szabad e mellé állítanom a korszakhatár miatt a Tolnai György munkájával megjelent A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében (Bp., 1969.) c. 686 oldalas bibliográfiát, amelyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár jelentetett meg. Források Budapest történetéhez 1919-1945 (szerk. Szekeres József. Bp. 1972.) (Források Budapest multjából. Szerk. Ságvári Ágnes. III. k.) 646 oldalon tárja elénk az ellenforradalom korának fővárosi életét, és pedig a jobboldali kereszténypártok városvezetését, a fővárosi önkormányzat összehangszerelését, a nagy gazdasági válságot, a szélsőjobboldali pártok megerősödését, a második világháború és német megszállás időszakát, az egész időszak várospolitikáját és társadalompolitikáját, Nagy-Budapest terveit 1942 és 1944. évekből, a munkásmozgalmat és ellenállási mozgalmat; a bonyolult és fordulatossá anyagban az eligazodást segítik a statisztikai táblák és az időrendi táblázat.

Ezeknek a forráskiadványoknak fényében lényegesen bővül - a két kötet felölelte korra - az a problematika, amelyet immár két évtizede Kiss György dolgozott ki: A budapesti várospolitikai 1873-1944 (Bp., 1954.) A Nagy-Budapestre irányuló korábbi törekvések elakadása okaira, valamint a felszabadulás előtti mélypontra, pusztulásra is anyagokat tartalmazó Források Budapest történetéhez 1945-1950 (szerk. Gáspár Ferenc) (Bp., 1973) (Források Budapest multjából. Szerk. Ságvári Ágnes IV. k.) 569 oldalas kötet, a felszabadulás utáni esztendő forrásanyagával fejeződik be egyelőre a Fővárosi Levéltár forráskiadványsorozata. Mint a kötet bevezetése találóan foglalja össze a kötet célkitűzését: "Az öt év kiindulópontja a romokban heverő, kettészakított Budapest, végpontja a szocialista tulajdonviszonyokat győzelmesen megvalósító, tanácsvezetésű megnagyobbodott főváros." (5. o.) A kötetben mindenkor tömör, világos, a párt szövetségi politikája bonyolult eseményekben való megvalósulását végigkövető bevezetésekkel találkozunk az olvasó, amivel a sokoldalú forrásanyagban világos fejlődési vonalakat rajzol, a valóságnak megfelelően nyíltan említve a kor különféle politikai erőit és személyiségeit. Fő egységei: Budapest újjászülése; a népi erők a város élén (1945. január-október); a koalíciós városvezetés a fordulat évéig (1945. október - 1948. január); a főváros szocialista berendezkedése, Nagy-Budapest megvalósulása, a tanácsrendszer bevezetése (1948. január - 1950. november). A figyelmet az eredeti levéltári anyag még kiterjedtebb kiaknázására felhívja Felhó Ibolya: Budapest fővárosi Levéltára (Bp., 1973) c. ismertetője, amely a levéltár történetét, publikációs tevékenységét, iratanyaga mutatóját, segédleteit, a levéltár kiadványait is tartalmazza, továbbá érdekes iratok másolatait. A gazdag forrásjellegű és könyvészeti kiadványok, a megjelenés előtt álló Budapest története megfelelő kori kötetek, az itt nem részletezhető tárgyi emlékgyűjtés és feldolgozás, a 100 éves Budapest kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum keretében egyaránt maradandó eredmények, de kutatási feladatjelölő munkák is. Mindkét szempontból illeti köszönet a főváros mindhárom tudományos gyűjteményét.

Az egész problematika vázlatát nyújtja Gerelyes Ede: A Főváros Egyesítésének Centenáriumára 1873-1973 (Bp., 1972) c., rotaprintkiadásban megjelent 76 oldalas, érdemes munkája. Ez mindenekelőtt utmutató metodológiai kérdésekben. Leírja a főváros egyesülését. Bemutatja az agglomeráció fejlődését peremvárosokkal és peremközségekkel. Szól a Nagybudapestre irányuló 1908. és 1942. évi várostervekről. Elemzi az 1949. évi közigazgatási törvényt. A várospolitikát 1873-tól 1973-ig tekinti át. Végül felhívja a figyelmet a várostörténeti emlékek megőrzésére. Ez utóbbiak egyik fontos csoportját maguk a városmagok, történeti városrészek teszik ki. Több munka is tárgyalja ezt többé-kevésbé budapesti vonatkozásokkal: Gerő László: Történelmi városrészek (Bp., 1971) c. munkája a történelmi városrészek magyarországi védelméről, a történeti városmagok rekonstruálásáról, a Buda műemlékeinek napjainkig áttekintett sorsáról szól; egyetemes keretben tárgyalja Buda és a vidék műemléki eredményeit, feladatait rövidebb áttekintésben Gerő László: Védett területek (Magyar műemlékvédelem 1969-1970. 441-449. o.). Perényi Imre: Town Centres. Planning and Renewal (Bp., 1972.) c. műve az urbanizálódás multját és jelenét, a városmagok helyreállítását, a történeti városmagok védelmét, a magyar városhálózat fejlődését elemzi. Az ilyen urbanisztikai tevékenység nemzetközileg is korszerű. A történeti megközelítés párhuzamul említem V. Martorell Portas - A. Florense Ferrer - V. Martorell Otzet: Historia del urbanismo en Barcelona (Barcelona, 1970) 153 oldalas kötetet.

A történeti érzékű magyar földrajzszakutatók közül pedig emlitem meg Somogyi Sándor munkásságát, aki Budapest földrajzi helyzete (Budapest természeti képe, Bp., 1958), Budapest vízrajza (Budapest természeti földrajza, Bp. 1959) fejezeteket írt meg.

A várostörténet különböző ágazatainak (településtörténet, társadalomtörténet, munkásmozgalomtörténet, művelődéstörténet, urbanisztika) együtműködése, ill. eredményeik összesítése nyomán elég jó áttekintéssel rendelkezünk Budapest népesedési fejlődéséről, osztályösszetételének százados változásairól, a magyar városhálózatban játszott szerepéről ill. e vezető szerep arányairól. Az egyesített város olyan viszonyok között keletkezett, amikor az ipari jellegű városok munkahelybővülése még megosztotta szerepét az intenzív mezőgazdasági, piacra termelő városok magas munkaerőigényével. Budapest 3 alkotóelemének népeisége 1869-ben 280-300 ezer fő volt, az ország törzsének legfontosabb városai együtt még vetekedtek ezzel. Hogy a különbség egyébként sem volt éles, mutatja a főváros műveltség foka (1873-ban egy muzeum, három színház, de a 6 éven felüliek 30 %-ának írástudatlansága), a közlekedés (1873-ban omnibuszok 556 lóval és 32 km-es pályán). Szeged és Debrecen mellett állt a 41 ezer lakosu Hódmezővásárhely; a 31 ezer lakosu Kecskemét még meghaladta Miskolc vagy Pécs lélekszámát. A 27 ezer lakosu Győr és 22 ezer lakosu Szekesfehervár még nem emelkedett az ipart nélkülöző Makó, Szentes, Cegléd fölé. Az egyesített Budapest azonban hatalmasat ugrott, 1869-1910 között csaknem négyeszeresére nőtt, az 1900. évbéli 800 ezer után tíz évvel a peremvárosokkal együtt elérve az 1 110 000 főt. Ez a nagy ugrás még nem bontotta meg a településhálózatot, mert egy 20 milliós ország gazdasági központjáról volt szó. A Dunántul és Alföld városai viszont azalatt alig 60 %-kal gyarapodtak. Budapest 800 ezer fős növekedésével (az együttes gyarapodás 58 %-a) szemben 570 ezer fővel (42 %-a) növekedtek. S mivel a főváros mellett főleg az akkori ország peremén voltak a most statisztikailag számba nem vett bánya- és iparvidékek, 1910-ben már Budapesten összpontosult az ország középső vidékei iparban foglalkoztatott népességének 54 %-a, de az egykori ország teljes gyáripari munkásságának is 1/4-e. S már 1900-ban a budapesti nagyipari munkásság létszáma (70 ezer) meghaladta a kisipariakét (60 ezer), a munkásság 65-70 %-a 20-nál több munkást foglalkoztató üzemben dolgozott. Már egy-egy fővárosi kerület ipara megelőzte a vidéki városok iparát és munkáslétszámát. A szinte amerikai ütemű fejlődés egy éppen nem amerikai utat járó országban játszódott le. Ezért fejlődése kezdettől magában hordta a városhálózat fejlődésének ellentmondásait. 1910-ben csak minden harmadik fővárosi lakos volt született budapesti, a bevándorlás az ország, sőt az össz-monarchia számos részéről irányult a fellendülő magyar fővárosba. Megugrott a peremtelepülések népességszáma is a kiegyezéstől 1910-ig: Rákospalota 3 458-ról 25 ezerre, Kispest néhány százzól 30 ezerre, Erzsébetfalva néhány százzól 31 ezerre, Újpest 6 722-ről 55 ezerre nőtt, együttesen 227 257-re nőtt a peremövezet népessége, benne több ezer munkás. A gyorsan gyarapodó munkásosztály magyarosította el Csepelt, ahol a Weiss Manfréd-művek kialakulása előtt 2 246 falusi lakos negyede volt magyar anyanyelvű, 1900-ban a már munkástöbbségű település népességének 44 %-a, 1910-ben a 9 462 főnyi lakosság 83,7 %-a. Ennek az átalakulásnak felel meg, hogy az 1903. évi szociáldemokrata pártkongresszuson 50 fővárosi szervezet 92 küldöttje mellett 182 vidéki szervezet 257 kül-

döjtje jelent meg, de a vidékben szerepelt Budafok, Csepel, Erzsébetfalva, Kispest, Pusztaszentlőrinc, Rákospalota, Rákospalota, Soroksár, Újpest is. Ám a városi szint elsősorban a jogi értelemben is fővárosban gyarapodott: 1915-ben indult meg az első két autóbussz a mai Népköztársaság-uton. Az 1910 és 1941 között lejártszódotott fővárosi népességnövekedés már az ország területi átalakulásai, fokozódó városhálózat torzulása közepette folyt. Ezalatt Budapest lakossága 600 ezer fővel, de a vidéki városoké csak 370 ezer fővel gyarapodott. Ilyen egyidejűleg a Brit Birodalom fővárosáról mondható el: a London környéki grófságok és általában Anglia délkeleti részei gyorsan népesültek be az elmaradt övezetek, Lancashire, Dél-Wales, stb. területéről való eláramlással összefüggésben. Igy 1921 és 1931 között a "Nagyobb London" népessége drámai módon nőtt 9,7 százalékkal, hogy elérje a 8 millió feletti népességet a 39 952 000 lakosu Anglia és Wales keretében (a teljes lakosság egyötöde a fővárosban). (David Thomson: *England in the Twentieth Century /1914-63/*, Bungay, 1970) 19, 120, 121. o.) A német fejlődés a több sulypont egyidejű felemelkedését mutatta akkor is jellemzőnek: 1910-ben Berlin 3 734 000, Hamburg 930 000, München 600 000, Leipzig 586 000, Dresden 550 000; 1939-ben Berlin 4 340 000, Hamburg 1 710 000, München 840 000, Leipzig 713 000, Dresden 630 000, Essen 670 000 népességre rugott. Leipzig 1889 és 1936 között jogilag is végrehajtotta 45 peremtelepülés bekebelezését. (Karl Czok: *Die Stadt Ihre Stellung in der deutschen Geschichte /Leipzig-Jena-Berlin, 1969/* 105, 114. o.) Már a szocializmus viszonyai között folyt a magyar városiasodás 1949 és 1970 között. Ekkor a megnövelt területű, peremvárosokkal és -községekkel egyesített főváros népessége 350 ezer, de a vidéki városoké együttesen 474 ezer fővel gyarapodott. Először vált egészségesebbé ez az arány az országos városhálózat szempontjából. De az is tény, hogy az 1960-ig kétmillióra nőtt főváros az egész országnépesség Európászerte párját ritkító magas hányadát teszi ki. Az ötvenes években elméleti megfontolások, vagy olykor torzulások folytán túlzottan koncentráldott a fővárosba az ipar is. A szakirodalom joggal tartja egészségesebbé, hogy az újra bővülő budapesti agglomeráció térségében él az országos népesség egynegyede, itt dolgozott az iparban foglalkoztatottak több mint 40 %-a. Más kérdés az a hihetetlen társadalmi erő, ami 600 ezer munkásnak a fővárosban tömörüléséből adódik. S a környezeti is nagyot emelkedett. (Mégis figyelmeztet, hogy az 1971-ben 7 380 000 lakosu London és környéke konglomerátum népessége már nem jelent ekkora aránytalanságot a városhálózatban, a Manchester, Wolverhampton és Birmingham, Leeds és Bradford, Liverpool konglomerátumok 7 810 000 lakosa méltó ellensúly.) A városi fejlődés utját lassabban járó Cegléd Budapest vonzáskörének szélén helyezkedik el. A főváros tágabb környéke is átrendeződött. A megye átalakult, Kecskemét más megye székhelyévé emelkedve dinamikusan gyarapodott. Vác, Szolnok a szocialista ipartelepítésből és forgalomnövekedésből alaposabban kivethette részét. (Zoltán Zoltán: *Késleltetett-e a magyar városfejlesztés? Valóság, 1972. 7. sz. 90-92. o.*; Tarjányi Sándor: A fővárosi munkásság helyzete és forradalmasodása az első világ-háboru alatt. Tanulmányok Budapest multjából. XVII. Bp. 1966. 197. o.; Erényi Tibor: A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei. A budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása 1867-1904. Bp., 1962. 112, 209, 213, 246. o.; Baksay Zoltán: A csepeli munkásosztály harca a kenyérért és szabadságért 1892-1945. kandidátusi értekezés tézisei, Bp., é.n. 4-5. o.; Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1903-1917. Tanulmányok Budapest multjából XVII. Bp., 1966. 182. o.; Budapest társadalmának és gazdaságának száz éve. Bp., ... ismerteti Szilágyi János: Fővárosunk történetéhez. Népszabadság, 1972. dec. 21.; Kóródi József - Kőszegfalvi György: Városfejlesztés Magyarországon Bp. ... ismerteti Gali Sándor, Népszabadság, 1972. márc. 16.; Apáti-Tóth Sándor - Szilágyi Miklós: Ceglédi képek. Szolnok, 1972. 6. o.)

A főváros és a városhálózat, az ipartelepítés arányainak gyökerére és megújult problémáira figyelmeztet Magyarországon, ha egybevetjük a lengyel fejlődéssel. Ott már a második világháboru előestéjén voltak kezdeményezések egy új iparvidék kialakítására, tágas méretben, Lublin, Kielce, Krakkó, Rzeszów sulypontokkal. A főváros és a vidéki nagyvárosok egyensúlyáról beszélhetünk a népi Lengyelországban, ahol 1971-ben Varsó 1 308 000 lakosa mellé sorakozik Lódz 762 000, Krakkó 583 000, Wrocław 523 000, Poznan 469 000, Gdansk 364 000, Szczecin 337 000, Katowice 303 000 lakosu nagyvárosa (Wieslaw Iskra: *Le développement industriel de la Pologne. /Varsovie, 1970/* 11. o.; Natalia Swidzinska - Jerzy Maternicki: Pologne. Chiffres et Faits /Varsovie, 1971/ 6-7. o.) A francia fejlődés már nem ennyire arányos, de több sulypontu. Párizs 1850: 1 200 000, de 10 város volt 50 000 lélekszám felett; 1876: 2 000 000, de 9 város volt 100 000-nél nagyobb népességű; 1911: csaknem 3 000 000, de 15 város volt 100 000 lakos felett; 1968: 8 200 000, mellette

Lyon és Marseille 1-1 000 000 körül, de 20 város vagy városi agglomeráció van 200 000 felett. Párizs és Szajna megye (Conseil municipal, ill. Conseil général de la Seine) sokáig bonyolult viszonya, a csak 1964 óta fennálló Conseil de Paris, a városalózat-demográfiai és lakosságosztása a Seine prefektúra polgármestereivel, a rendőrprefektussal, a párizsi arrondissement-ok kinevezett polgármestereivel (Philippe Wolff, France. A Guide International d'Histoire urbaine c. kötet francia anyaga 4. o.) egy, a polgári fejlődésben meg nem oldott speciális helyzetet jelentenek. A sokközpontúság mind a városalózat-demográfiai és földrajzi megoszlása, mind a fasiszta rendszer bukása utáni városszabadság kiterjesztés szempontjából jellemzőbb Olaszországra, ahol már 1860-ban Nápoly 437 000, Róma 153 000, Velence 140 000, Milano 135 000 ezer lakossal jelezték a történeti kiindulópontokat a modern nagyvárosi élethez. A sorrend csak némileg változott 1901-re: Nápoly 491 000, Róma 403 000, Torino 277 000, Milano 230 000, Genova 155 000, Firenze 152 000, Velence 148 000 lakossal. A főváros még 1931-ben is alig tört az élre: Róma 904 000, Milano 824 000, Nápoly 630 000, Torino 566 000, Genova 348 000, Firenze 266 000, Bologna 190 000, Velence 171 000 fővel. A politikai központ és az ipari centrumok sorrendje csak az utóbbi évtizedekben alakult ki szilárdan: 1961-ben Róma 2 043 000, Milano 1 569 000, Nápoly 1 114 000, Torino 1 021 000, Genova 747 000, Bologna 427 000, Firenze 411 000, Velence 337 000 lakossal, 1971-ben Róma 2 799 000, Milano 1 724 000, Nápoly 1 724 000, Torino 1 177 000, Genova 812 000, Bologna 490 000, Firenze 461 000, Velence 365 000 lakossal. (G. Fasoli: Italia. A Guide International d'Histoire Urbaine c. kötet olasz anyaga 2-3. o.)

Az egyedülálló ipari nagyváros és munkások lakta magyar főváros multjának feldolgozásában nagy szerepet játszik az üzemtörténetírás, a szaktörténetkutatás és a társadalmi mozgalom előnyeit egyesíteni képes várostörténeti ágazat. A főváros peremkerületeiben öntevékenyen alakult ki ilyen jellegű munka (vö. Stier Miklós - Vida István: A Népfőnt csepeli helytörténeti bizottságának munkájáról. Századok, 1966. 2-3. sz. 614-615. o.) A feladatokkal ismételtlen foglalkozott a Hazafias Népfőnt Budapesti Bizottsága. 1970 március 3-1 elnökségi ülésén, az "Írányelvek a Budapesti Helytörténeti-Honismereti Bizottság megalakításához" c. napirendi anyag hangsúlyozta, hogy a helytörténeti munka keretében különös figyelmet kell fordítani a fővárosi forradalmi munkásmozgalomnak, munkáshagyományok és demokratikus hagyományok kerületi vonatkozásainak feltárására és fővárosi szintű összefoglalására; ugyancsak a helytörténeti munka keretében jobban ösztönözni kellene az üzemtörténeti kutatásokat, hogy jelentős ipari üzemek és vállalatok története hozzáértők bevonásával, s a jogutód üzemek hathatós támogatásával belátható időn belül elkészíthetők legyenek; a muzeális megőrzést érdemlő épületek, helyiségek, berendezések megvédését elő kell segíteni, egyebek között üzemi muzeumok, irattárak, könyvtárak keretében vagy létesítésével. Amikor a Hazafias Népfőnt Budapesti Helytörténeti és Helyismereti Bizottsága 1970. október 5-én megalakult, utalva a fővárosi ipari göcpontra jellegére, programba vették az imént említett feladatokat. A Hazafias Népfőnt Budapesti Bizottsága 1971. január 5-én elnökségi ülésén foglalkozott a fővárosi helytörténeti munkáról szóló jelentéssel és javaslatokkal. Itt már megállapíthaták, hogy elvértve, de már néhány üzemben is alakulóban volt üzemtörténeti szakkör, amelyben azok vettek részt, akik elkezdték üzemük történeti anyagainak gyűjtését. Az addig megjelent monográfiák megírásához segítséget nyújtottak anyagok felkutatásával, gyűjtésével. A létrejött munkacsoportok körében már említhették a fővárosi munkásmozgalom, az üzemtörténet, a fővárosi életmódkutatás munkacsoportjait. A megállapítást igazolja, hogy 1970. októberben a XIX. kerületi helytörténeti gyűjtőmunka eredményeként, tanácsai és muzeumi támogatással, társadalmi aktívák lelkes munkájával helytörténeti kiállítás adhatott számot az egykori Kíspeszt és Wekerle-telep százéves történetéről. A tízéves gyűjtés során feltárt többszáz dokumentum és tárgyi emlék érzékeltette Kíspeszt életét a századfordulón, forradalmi munkásmozgalmát a két világháború között. (Helytörténeti kiállítás a 100 éves Kíspesztéről. Népszabadság, 1970. IX. 29.). Mégis az üzemtörténet és az életmód problémái addigi elhanyagolt témaként kellett, hogy az említett elnökségi ülésen szerepeljenek, ezért is javasolva centenáriumi pályázat kiírását, ilyen témákat beleértve. A munkaterv az üzemtörténeti gyűjtő, kutató és feldolgozó tevékenység segítségét a fő feladatok sorába helyezte, utalva az államosítások 25. évfordulójának 1973. évi feladataira. (Az országos üzemtörténeti pályázatra sor is került.) Ezeknek a törekvéseknek kiemelkedő állomása volt a Budapesti Helytörténeti Konferencia, amelyre 1971. november 11-12-én került sor a Fővárosi Népművelési Tanács és a Hazafias Népfőnt Budapesti Bizottsága rendezésében. Rendezői közül személy szerint is emlékezzünk kegyelettel Kovács Máté professzorra, a konferencia első referensére. A plenáris ülés és a várostörténeti,

kerületi helytörténeti, üzemtörténeti, iskolai szekciók munkája nagy aktivitást mutatott. Az addigi tartalmi és módszertani eredmények tükröződtek a konferenciára megjelentetett Budapest helytörténeti kézikönyve c. kiadványban, ami további nivőemelésre biztatta a kerületek kutatóit. Az ezt követő helyi kiadványok közül, mint felépítése, szerzői gárdája szempontjából egyaránt sokoldalú és színvonalas tanulmánykötetet emelhetem ki a Lakatos Ernő és mások szerkesztésében megjelent Pesterzsébet, Soroksár, Budapest, XX. kerületének múltja és jelene. (Bp., 1972) c. 445 oldalas kerületi tanács kiadványt, amely a régészeti koroktól máig tekintti át a városrész fejlődését.

A segítség eszközei sorában szerepeltek a budapesti helytörténeti mozgalom tervei-ben az üzemtörténettel foglalkozók számára rendezendő tapasztalatcserék, az üzemtörténeti kiállítások megvalósulásához segítése. A budapesti helytörténeti mozgalom kézikönyve tematikájába egyttal felvették az üzem- és gyártörténet problémáit. Amikor ezután a Fővárosi Művelődési Házban 1973. áprilisától megkezdődött az üzemtörténeti aktivisták képzése, hogy az évfordulók alkalmából miként gyűjtsék a dokumentumokat és írják meg egy-egy vállalat történetét vagy az üzem krónikáját, a leglényegesebb témák kerültek napirendre. Sipos Péter kandidátus, a Párttörténeti Intézet munkatársa "Üzemtörténetírás és munkásmozgalom kutatás" címmel tartott előadást, későbbi alkalommal pedig Incze Miklós kandidátus, a Történettudományi Intézet osztályvezetője "Kortörténetírás és üzemtörténetkutatás" témából, Gáspár Ferenc, a Fővárosi Levéltár osztályvezetője pedig "A népi demokratikus korszak üzemtörténetírásának problematikája" címmel adott elő. Nincs itt lehetőség arra, hogy az üzemtörténetírás eredményeiről részleteiben emlékezhessem meg. A módszertani segítség adásból csupán Sárközi Zoltán: Honsímeret és vállalat-történet (Bp., 1972) c. honismereti utmutatóját emelem ki, amely a Népművelési Intézet jóvoltából látott napvilágot. Csak két munkát említenék, mint az üzemtörténeti munkák két értékes típusát. Fülöp János: A Láng Gépgyár száz éve 1868-1968 (Bp., 1968) c. munkája esetében a szerző maga is volt Láng-gyári munkás, a gyárhoz kötődő régi család sarja, az előszó írója a gyári pártbizottság titkára, a kiadó maga a gyár. A munka az üzemalapító Láng László élettörténetét, a gyár telephelyeit, a munkásosztály kialakulásában játszott szerepét fordulatok módon, gazdag illusztrációs anyaggal tárta olvasói elé. (vö. Komáromi Ferenc: Öt helytörténeti műről. Nép-szabadság, 1968. okt. 10.) Történész szakemberek kollektívája készítette a 188 éves Goldberger-gyár történetét: Jenei Károly - Gáspár Ferenc - Sipos Péter: A Pamutnyomóipari Vállalat Goldberger Textilnyomógyárának története 1784-től (Bp., 1970). A szerzők 127 szövegoldalon, tíz oldalnyi grafikon, 86 oldalnyi dokumentumanyag, 73 képpalca kíséretében napjainkig mutatták be a gyár fejlődését, a Goldberger család üzletpolitikáját, a munkásság életét a tőkés üzemben és a felszabadulás utáni aktív lehetőségei nyomán. Ezt a könyvet az üzem és a Magyar Történelmi Társulat üzemtörténeti szakosztálya egyttesen adta ki.

Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917 (kandidátusi értekezés tézisei. Bp., 1972. 22 oldal; I. fejezete megjelent Tanulmányok Budapest múltjából XVIII. k. 1971. 249-308. o.; IV. fejezet megjelent i. m. XVII. k., 1966. 145-196. o.) Budapest legnagyobb adófizetőinek, mint a város gazdasági vezetőrétege jelentős alkotóelemének bemutatása a munka célja és eredménye a főváros egyesítésétől az első világháború végéig. A virilizmus megadta a modern nagytőke képviselőinek azt a lehetőséget, hogy beleszóljanak a város vezetésébe. A virilizmus reakciós volta tisztán és egyértelműen csak az 1890-es évektől kezdve érvényesült, amikor a választójogosultak tömegének társadalmi összetételében már tulsulyra jutottak a valóban a modern polgári fejlődés talaján álló elemek. A virilis réteg vizsgálatával, a különböző országos fontosságú ipari, kereskedelmi és hitelügyi vállalkozások csaknem egészében budapesti vezetőségének bemutatásán át lehet legjobban észlelni a város országos gazdasági hatóerejének kibontakozását. Az egymást szervesen kiegészítő tényezők Budapestet valóban az ország fővárosává tették, másrészt azok révén a nagyváros ki tudta terjeszteni befolyását az egész országra. Budapest legnagyobb adóóinak története így az egész magyarországi kapitalizmus gazdasági alapjának éppúgy, mint az arra ráépülő társadalmi szerkezetnek mintegy egyetlen közös ponton igen konkrét és komplex közös vizsgálatát tette lehetővé. Már az 1873. évi legnagyobb budapesti adóók vagyoni viszonyaiból és rétegződéséből megállapította Vörös Károly Pest döntő gazdasági fölényét Buda felett. Pest viriliseinek főbb foglalkozási csoportjai a háztulajdonosok, az építőipari vállalkozók, a termény- és vaskereskedők voltak. Budapest már országos terménykereskedelmi központ, hatalmas lendülettel folyt városépítése, urbanizációja, mindennek világos következményeként a pesti ingatlanbirtoklás szerepe hirtelenül és különös mértékben megnövekedett a polgári vagyontöbbletében. A reformkorig visszamenően elemezte Vörös Károly a virilisek és a

háztulajdonosok alsóbb kategóriába tartozó polgárok származási, nyelvi, vallási eredetét, egyszersmind a változást az egyéni cégektől a részvénytársaságok elharapódzásáig. A főváros és egyuttal az ország legnagyobb hitelügyi intézményeiben betöltött szereppel olyan területet vontak befolyásuk alá, amely a XIX. század végére a finánc-tőke terjeszkedése révén biztosítja e rétegnek (illetve e funkciók akkori betöltőinek) az akkor felépülő modern gyár- és ipar feletti befolyást. 1873 és 1888 között két nemzedék váltja egymást, a város régi polgársága kiszorult a gazdasági és ezzel együtt a politikai vezető pozíciókból. A háztulajdonban a Belváros csökkenő értékű régi házai mellé emelkedtek a Lipótváros aránylag új bérpalotái, a századfordulóra pedig a nemrég kijelölt főutvonalak ekkor már építés alatt álló házai. A gazdasági élet egyre nagyobbra nőtt területei már különleges szakértelmet és foglalkozási specializációt igényeltek. Virilista pozíciókat értek el a vasgyárak műszakilag szakértő igazgatói, a bankcégek vezetői, ügyvédek és orvosok. Nemcsak anyagi helyzet, de ennek megfelelő társadalmi pozíciók - nemesség, a századfordulótól bárói rang szerzése -, összezáródó házassági és üzletársági kötelékek jelzik a többé-kevésbé összefüggő vagyonkomplexusokat. Megfelelően annak, hogy a gazdasági életben megjelennek a monopolkapitalizmusra jellemző egyes ismertetőjegyek, a főváros virilizmus által meghatározott gazdasági vezetőrétege is kezd zártná válni. 1888 és 1917 között - közbeeső 1903 és 1910. évi elemzéssel kiegészítve - megállapíthatja Vörös Károly, hogy az ingatlantulajdon, az építőipari és az értelmiségi foglalkozás stabilizálta a virilisek pozícióját, a természetesen a gyár- és ipar; viszont teljesen jelentéktelenné lett a kézműipar és a vendéglátóipar stabilizáló ereje. Régi kereskedelmi cégek egyre inkább monopolizálni tudták eredményei szerint a budapesti kereskedelmet és nagy súlyt kaptak a város gazdaságában. Kibontakozott Magyarország uralkodóosztályának legsajátosabb polgári összetevője. Az üzlettől visszavonult nagyjövendelmű kereskedők vagy jómódú értelmiségiek felhalmozott vagyonra is csakhamar visszakapcsolódik az örökösök kezén a gazdasági élet valamelyik aktív ágazatába. Az 1917-ig kialakult legvagyonosabb csoport gerincét kereskedők, háztulajdonosok és szabadfoglalkozású értelmiségiek alkotják, mellettük gyárosok és építőiparosok stabil vagy éppen növekvő arányával, a kézműipar és a vendéglátóipar szinte teljes hiányával. 1903 és 1910-1917 években az első 200 adózó közé számítható helyeken 707 személy fordult elő. Bank- és gazdasági kapcsolatok, belső családi összefonódás alakítják a legmagasabb adóösszegeket fizetők közül a világháború előtti évekre létrejött sajátosan budapesti érdekeltiségű csoportot, amely már a várospolitikai befolyásolására törekedett. Nagy szerepet játszanak közlekedési állalatokban is. Így válik világossá a várospolitikai és a budapesti nagytőke kapcsolata. Az eredmények módszertanilag is igazolták ennek a forrástípusnak kritikai hasznosítását, amit korábban sem a magyar, sem a külföldi szakirodalomban nem alkalmaztak.

De ez a budapesti vezetőréteg már kezdettől nem volt politikailag egységes, gazdasági érdekek, eltérő kapcsolatok, vallási kötődések, műveltségi orientációk motiválták a dualizmusba visszanyúló politikai hasadást. Éppen ezért helyesen járt el újabb történetírásunk, amikor a munkásmozgalom elmélyült és árnyaltságra törő feltárása mellett nem valami egységes reakciós masszának állította be a budapesti polgárságot, hanem annak reális politikai szinképét igyekezett meghatározni. Ehhez járult hozzá L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék 1919-1944 c. munkája (Értekezések a történeti tudományok köréből 59, /Bp., 1972/), amikor képet adott a főváros helyzetéről az ellenforradalmi rendszerben, analizálva az ellenforradalmi ideológia Budapest-képét, a "bűnös Budapest" megítélés valódi tartalmát, a fővárosra rátelepülő "keresztény kurzus" viszonyát a liberális ellenzékhez. Nagy Zsuzsa sikerrel mutatta be a különféle erőcsoportosulások ellentétei mögötti érdekeket, azok hatását Budapest városvezetésére, valamint az államhatalom részéről mind erősebben jelentkező összefüggő törekvést egyfelől a fővárosi önkormányzati jogok korlátozására, másfelől az ellenzéki pártok háttérbe szorítására. Annak tükrében, hogy a jeni egyetem történeti szekciójában milyen kiterjedt monografikus kutatások folytak már 1969 előtt és folynak a német polgári pártok, ipari és kulturális egyesülések (első nagyobb méretű eredménye a Dieter Fricke és mások szerkesztésében megjelent Die bürgerlichen Parteien in Deutschland 1830-1945. Handbuch. /2 Bände. Leipzig, 1968, 1970/ enciklopédiaszerű, de a fő pártokra egész tanulmány méretű címszavakkal, mindenkor forrásanyag és irodalom közlésével), ezeken belül is 1969 óta a nemproletár demokratikus erők (kispolgári, értelmiségi, paraszti törekvések) feltárására, nemzetközileg is aktuális feladatot vállalt Nagy Zsuzsa, amikor életszerűen nyújtotta a budapesti liberális ellenzéki pártok elemzését, politikai működésük társadalmi háttérrel, ti. a klubokat és más társadalmi szervezeteiket, a bennük folyó társadalmi érintkezéseket.

A főváros rangját nemcsak az egyesítés jogi formái, gazdasági élet, kialakuló és szerveződő proletariátusa adta meg, hanem művelődési központ jellege is. Budapest mindenekelőtt egyetemi város. Az ilyen jellegű feladatnak számos felsőoktatási intézmény kutatói szentelték munkásságukat.

A Csűrös Zoltán és mások szerkesztésében megjelent A Budapesti Műszaki Egyetem Vegyészmérnöki Karának centenárius emlékkönyve 1871-1971 (Bp., 1972) 244 oldalon nyújtja a kor és a tanszékek történetét feldolgozó tanulmányokat. Ennek az egyetemnek egyik fontos intézményét egészen 1846-ig visszatekintve, de napjainkig kiterjedve mutatta be Héberger Károly: 125 éves a Műgyetemi Könyvtár (Felsőoktatási Szemle, 1973. május. 308-313. o.) Részletesebb elemzést a tudományegyetem könyvtártügyéről Vértessy Miklós nyújtott a dualizmus második felének és a Tanácsköztársaság hónapjainak bő anyaga alapján: Az Egyetemi Könyvtár története 1899-1919 (Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI. 1972. 43-85. o.) A tanszéki történetek közül igen alapos a Láng Sándor tollából megjelent A földrajzoktatás multja az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1870-1970 között (Acta Geographica... edita ad centesimum annum Instituti Geographici fundati celebrandum. Bp., 1970. 9-50. o.). Az orvosegyetemi oktatás az egész tárgyalt korszakot érintő történetére és tárgyi emlékeire kitér az Emlékkönyv. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem fennállásának 200 éves jubileumi ünnepeiről. (Bp., 1971) című album, Zoltán Imre rektor visszatekintő megemlékezéseivel.

Az oktatástörténeti kutatás nem rekedt meg a csúcson. Magyarfalvi Lajos: A budapesti tanítóképző intézet multjából: a Budai Pedagógium (Pedagógiai Szemle, 1970. 12. sz.) a dualizmus korának oktatásügyi törekvéseire nyújt adatokat és szempontokat. A Tanácsköztársaság rendelkezéseinek budapesti vonatkozásait legújában Pelle József tárgyalta: A Tanácsköztársaság közoktatásügyi intézkedéseinek tanulságai (Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI., 1972. 223-238. o.)

Az újabb egyetemtörténet egyik legrészletesebb feldolgozása a Balogh Sándor - Horváth Pál - Sinkovics István (főszerk.) - Erdey-Gruz Tibor szerkesztésében megjelent: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945-1970 (Bp., é.n. /1970/ c., 760 oldalon közzétett tanulmánykötet). A munka áttekinti az egyetem központi intézményeit és társadalmi szervezeteinek munkáját, olykor a dualizmus koráig nyulva vissza, rendszeresebben a Horthy-korszakra visszatekintve, a felszabadulás utáni fejlődést tartalmi és statisztikai szempontból elemezve. Bemutatja az egyetemi szervezet, a felsőoktatási feladatok, a hallgatóság változásait. A kötet sorra veszi az egyetemi pártszervezetek, az egyetemi szakszervezet, az egyetemi ifjúsági mozgalom, majd az idegennyelvi lektorátusok, az egyetemi gyakorlóiskolák, a kollégiumok, az Egyetemi Könyvtár, az egyetemi kulturális élet, sport és testnevelés felszabadulás utáni történetét. Ezt a népi demokratikus fejlődésnek az állam- és jogtudományi oktatási reformok tükrében való elemzése követi, az egyes jogi tanszéki ágazatok történetével egyetemben. Majd a Bölcsészettudományi Kar és tanszéki ágazatainak története következik. A Természettudományi Kar létrejötté és fejlődésének fő vonásai már kifejezetten a szocialista egyetemi fejlődés elemei, itt is kapja az olvasó a tanszaki ágazatok történetét. A kötetet kiegészíti a tisztségviselők, a disz doktorok, az aranygyűrűs doktorok listája, a hallgatói létszám adattára, valamint gazdag képmelléletek az egyetemi dokumentumokból, épületekről, arcképcsarnokból. Igazi jelentősége azonban abban van, hogy az egyetem ideológiai szerepét, az egyes tudományágak ideológiai történetét mélyen-szántóan kidolgozza a kötet. Külön jelent meg Mátrai László: Az Egyetemi Könyvtár fejlődése a felszabadulás után. (Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI. 1972. 7-11. o.) c. előadása.

Bár a történettudomány elvileg a multat kutatja, a várostörténet sajátos módon a jelent, sőt a jövőt is vizsgálja. Így a feltartóztathatatlan méretű városi fejlődés jövője foglalkoztatja a közismert történészt, Arnold J. Toynbeet, amikor visszatekint, mint kulturfilozófus elemzi a helyzetet és futurologusként kísérletet tesz a jövőbepillantásra (könyve németre fordítva is megjelent: Unaufhaltsam wächst die Stadt, Stuttgart, ... 212. old). A szerző a város lényegét kereste, a városok közös vonásait és a várostípusok különbségeit egyaránt kutatta ebben a könyvében évezrednyi multjukból merítve. Toynbee mint polgári tudós közelítette meg a modern városfejlődés nagy veszélyeit, a belvárosok sorsát, a városperifériák munkakeresők várakozóhelyévé válását, a teljes közlekedési káoszt, azzal a céllal, hogy még időben háritsák el a feltűnő veszedelmeket. De a legnagyobb veszélyként a növekvő stresszt jelölte meg Toynbee, aminek a városlakók általában ki vannak téve. Jól-lehet az emberiség sorsáért elkötelezte magát, behatóan bírálta a jelenségeket a humánus

felelősség hatja át könyvét, a terveket és javaslatokat polgári korlátok között vázolta: az eljövendő világvárosok humanizálását tűzte célul, a jövő víziójával. Felültesen járnánk el mégis, ha azt állítanók, hogy Toynbee gondolai és veszélyeztete polgári beállítottságából erednek. Magyar településföldrajzszakutók is szembekeřtők effle gondokkal, amikor áttekintették Európa, részben a világ nagyvárosait, amidőn a nagyvárosi fejlődés legfőbb jelenségeit óhajtották feltárni. Bernát Tivadar - Bora Gyula - Fodor László: Világvárosok, nagyvárosok (Bp. ...) c. munkája a világ legnagyobb városait sorra véve azok sajátosságait, különleges szerepét nemkevesébe megragadni igyekezett, mint a közös tendenciákat. London, a világvárosi agglomeráció első példája, Chicago, a tipikus amerikai nagyváros, Moszkva, az első és legnagyobb szocialista főváros, Budapest, Közép-Európa legnagyobb városa, Prága, a történelmi nagyváros, Varsó, a szocialista újjáépítés nagy városa, Stockholm, a megtervezett agglomeráció, Koppenhága, az ország peremén található főváros kerültek egymás mellé, a túlnépesedés nagyvárosának példája pedig Calcutta lett tárgyalásukban. De mindent egybevetve tekintették át ők is a nagyvárosok fejlődésének kedvező és kedvezőtlen folyamányait. Izzalmas és ellentmondásos jelenségekről adtak számat a magyar szerzők: a nagyvárosok kibontakozásukat az ipar, a technika, a közlekedés nagyméretű fejlődésének, a gazdasági élet koncentrálódásának, az irányítás központosulásának, a szolgáltatóipar fellendülésének, a demográfiai fejlődésnek és bevándorlásnak köszönhetik. De maguk is hangsúlyozták a nem kívánatos következményeket, a levegő és a víz fokozódó szennyeződését, a vízellátás gondjainak növekedését, a közlekedés fenyegető csődjét, a lakáshiányt, egyes városnegyedek nyomortanyává alakulását. Az egyenleget ismertetőjük (Angyal Viktória: A jövő "települései". Népszabadság, 1973. IX. 27.) szerint a kellenél borulátóbban vonták meg, mert mellőzték a szociológiai nézőpontot. A nagyvárost a települési típuson túl sajátos társadalmi jelenségnek is tekinthették volna, ahol koncentrálódnak a társadalmilag megtermelt értékek, javak, ismeretek, információk, ahol fejlett az életmód, ahol kialakult a kultura központja. Viszont tény, hogy a településföldrajzszakutók is a nagyvárosban látják a jövő települési formáját, a nagy problémák rendkívül magas technikai szinten megoldhatása esetén. Egyébként is, ha már elhatárolódtak a fantasztikus tervektől, a tengerre vagy a térbe épült városoktól, a felelősségre és feladatokra serkentő borulátás még mindig jobb, mint az emberi kapcsolatok remélt megoldásában kimerülő optimizmus. Közösen jártak el az egyes áttekintett vagy odasorolható nagyvárosok monográfusaival, akik szintén csak egy-egy szükséges tevékenység megragadására szorítottak a várospolitika, a városfejlesztés, várostervezés nagy összefüggéseiből. Ezek rövid időben sorozatos megjelenése mutatja, milyen élő és mindenféle jelentkező problémáról van szó. Hadd említsük fel ezért Donald Leslie Foley: Governing the London region: reorganization and planning in the 1960's. (Berkeley-London, 1972); André-Hubert Mesnard (Textes choisis et pres. par...): La planification urbaine. (Paris, 1972); José Maria de Porcioles: Barcelona ano 2000. Estudio de Ordenación Urbana. (Barcelona); Robert E. Gamer: The politics of urban development in Singapore (Ithaca-London, 1972.).

Szovjet kutatók is kiterjesztették figyelmüket ezeknek a jelenségeknek összefüggéseire (A.Sz. Achijezzer - L.B. Kogan - O.N. Janickij: Urbanizacija, obszcesztvo i naucsno-technicseskaja revolucija. Voproszi Filozofii, 1969. 2. füzet). Abból a statisztikai tényből indultak ki, hogy 1800 és 1950 között a világ népessége 2,6-szorosára nőtt, a városok lakossága azonban a 25-szörösére. 1800 körül a világ népességének 1,7 %-a élt 100 000 lakosnál nagyobb városokban, 1960-ban viszont a teljes népességnek már 19,6 %-a élt ilyen városokban. Ez a folyamat pedig nem zárult le. Alig van a világban olyan társadalmi probléma, amit az urbanizálódástól elvonatkoztatva meg lehetne érteni. A szocialista társadalomban egyre újabb társadalmi rétegekre és területekre terjed ki az urbanizáció folyamata, így - vallják helyesen az említett szovjet tudósok - a szocialista országokban igen fontos kutatási terület lett. Utaltak arra, hogy a nyugati szociológia a "város" komplexum mérnöki-technikai oldalát, a szocialista társadalmi jelenségeket állítja vizsgálódása központjába. Ezek szerint a nagy információs központok jelentősége nő az urbanizálódással. Az utálózat, a közlekedés, a hírszolgálat, a tömegkommunikációs eszközök, a népesség nagyobb mobilitása azonban a nagyváros és más települési helyek elkülönültségét is csökkentik! Az urbanizálódás az egyént egyre jobban összeköti a teljes társadalommal, az életmód különbségei és a kulturális fejlettség eltérő szintje mindjobban eltűnik. Az urbanizálódás és a tudományos-technikai forradalom összefüggéseinek elemzése után Achijezzer és kutatótársai is felvetik a kérdést, vajjon átok vagy áldás-e az urbanizálódás? Egyik mellett szólnak a költségtöbbletek, a természettől való elszigetelődés, a lakás-, tervezési, közle-

kedési, egészségügyi problémák növekedése. Csak a szocializmus társadalmában látják a gondokat megoldhatónak! Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a nagyvárosok közlekedési, tervezési, egészségügyi kérdéseivel szemben a kisvárosok kisebb gazdasági és művelődési fejlettsége, a hivatásválasztás ottani korlátozottsága áll. Végül azzal igyekeznek feloldani a felmerült kérdéseket, hogy a kis- és középvárosok problémái épp a nagyvárosokhoz, mint természetes központhoz kapcsolódva oldhatók meg.

Bizom benne, hogy ez a konferencia előadásaiival, vitáival ezt a végső kicsengésében optimista szemléletet fogja igazolni.

BUDAPEST VÁROSÉPÍTÉSÉNEK FEJLŐDÉSE 1873-1973

Budapest, illetve a fővárost alkotó agglomeráció területén létesült települések az ezeréves magyar városépítés jelentős tényezői. Egy részük a Duna-medence városépítésének egész története során kiemelkedő szerepet játszott. Erre a lehetőséget elsődlegesen a terület földrajzi fekvése, kommunikációs helyzete, urbánus potenciája, történelmi folyamatosága és nem utolsósorban környezeti adottságai nyújtották.

A Budapest térségében fekvő települések fejlődésében az adottságoknak sokféle előnye érvényesült: fontos tényező a nyugati és déli-délkeleti közlekedés természetes útját képező Duna, amelynek széles vízmedre ugyanakkor elválasztóvédelmi szerepet is betölt, vízmennyisége és a folyóvíz energiája az ipar lokalizálására is mindenkor hatott. A települések kialakulásában jelentősége volt egykori bőséges halállományának is. A védelem és átkelés a két part településeinek egymásrautaltságát fokozta. Hozzájárult ehhez a két oldal eltérő földrajzi jellege: az egyhangubb, mocsaras-homokos pesti oldallal szemben a budai oldal törésvonalakkal tagolt hegyei, a völgyek és a hegységek peremei a közlekedési vonalakat néhány jelentősebb pont felé irányították, ahol átkelőhelyek és települések jöhettek létre. A pesti oldallal való kapcsolatok miatt e helyeken ikertelepülések sorozata alakulhatott ki. A Duna különböző szélességű völgye és a terasz-szintek fölé emelkedő dombok, hegyek, a különböző nagyságu és terjedelmű teraszok és azok építőanyaga: mindez a települések kialakítására rendkívül kedvező tényező volt. Fontos adottságot képeznek a feltörő hideg és melegvízes források, a különböző anyagu, nagyságu, lejtőjű felszínek eltérő növényvilága. A domb- és hegylejtők között kiemelkedő jelentőségűek voltak a déli és keleti tájolású oldalak, melyek a szőlő-gyümölcsstermelésre kitérő lehetőséget nyújtottak. E sokféle adottság szórt, mozaikszzerű elhelyezkedése Budapest területének, szinte minden részének sajátos előnyöket adott. Ezeket gazdag tartalmu egységbe foglalta a kialakuló, növekvő városi szervezet.

Tágabb vonatkozásokban vizsgálva Budapest földrajzi helyzetét, még jelentősebb városfejlesztési adottságokat találunk: Budapest az országot alkotó három legjelentősebb földrajzi tájegység találkozási zónájában fekszik. A Pesti Síkság révén Budapestig felfnyulik a Nagyalföld, a budai oldalon pedig itt végződik a Dunántuli Középhegység vidéke, ill. kezdődik az Északi Középhegység tájegysége. E hegységeket átvágó törésvonalak, folyóvölgyek pedig a távolabbi tájegységekkel való kapcsolatokat is természeti adottságként biztosítják (Kisalföld, Dunántul, Felvidék stb.). E tájak eltérő irányba fejlődő termelési szerkezete a közös érintkezéspontnál: Budapestnél jut egymással legjobb kapcsolatba. Így a helyi adottságokon túl, az országot alkotó tájegységek egymásközi kapcsolata Budapestnek mint gazdasági központnak a fejlődési energiáit növeli. Központi fekvése, valamint védelmi jelentősége révén a politikai központ szerepkörének betöltésére is kiválóan alkalmas.

Budapest jelentőségét tovább fokozza, hogy tőle délre és keletre a Kijevig, Konsztantinápolyig terjedő térségben - földrajzi, politikai és gazdasági okokból - hosszú történeti periódusokban nem tudott hasonló méretű és súlyú város kialakulni. Ez a körülmény Budapestnek a mindenkori országhatárokon túl nyuló jelentőséget adott.

Igy fővárosunk területe Eurázsia legrégebben lakott helyeinek egyike, az emberi tartózkodás nyomai végigvezethetők a kőkorszak, rézkorszak, bronzkorszak és a vaskorszakon keresztül. Illirek, kelták kedvelt letelepedési helyei. A Római Birodalom e helyen építi fel katonai és polgári városát, Aquincumot, amely egy időben Pannónia Inferior fővárosa lesz. A nagy népvándorlási időszakban e térség rövidebb vagy hosszabb tartózkodási helye a hunoknak, germánoknak, avaroknak és szlávoknak.

A magyarság honfoglalásától kezdve történelmét szorosan összekapcsolja e terület sorsával. A tatárjárást, a török hódoltságot, a Habsburg elnyomást, a két világháborút, a fasiszta terror utalmát is túlélte agglomeráció városai évszázadokon át őrizték, fejlesztették a magyar kulturát, tudományt. Itt volt a magyar ipar és a magyar forradalmi munkás-